

Fenomén „Open Access“ – iniciativy, význam, přínosy

Jindra Planková

Ústav informatiky, Slezská univerzita FPF, Opava
jindra.plankova@fpf.slu.cz

INFORUM 2009: 15. konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 27. – 29. 5. 2009

Abstrakt. *Komunikace informací a přístup k odborným informacím prodělaly na počátku nového století rozsáhlé změny. Systémy elektronického publikování a některé nové formy předávání informací v prostředí internetu vyvolávají otázky po nových možnostech přístupu k informacím. Příspěvek se bude zabývat současnými i historickými aspekty otevřeného přístupu a poukáže na probíhající změny v komunikaci vědeckých a odborných informací. Podstatnou částí přednášky bude zachycení významu a přínosů klíčových iniciativ otevřeného přístupu a možnosti jejich dalšího uplatnění v oblasti vědy a výzkumu.*

Úvodem

Svět se mění rychleji, než si myslíme, nevyvíjí se jenom technika a ekonomika, ale i naše postoje a hodnoty, způsoby chápání, poznávání, vzdělávání a také možnosti získávání běžných, ale i odborných informací. Po padesáti letech prakticky existuje již nová společnost, nové prostředí. A lidé, kteří se v tomto světě narodili, si těžko dovedou představit svět minulý, ve kterém žili jejich prarodiče a do kterého se narodili jejich rodiče. Světem v němž se nacházíme, už nehýbou jen tradiční ekonomické faktory – práce, kapitál, zdroje, ale také **informace, znalosti a poznatky**. V období vědeckotechnického rozvoje představují významnou strategickou surovinu, která urychluje vědecký a technologický pokrok, hospodářský rozvoj a také informovanost a vzdělanost celé společnosti. Na rozdíl od předcházejících rozhodujících surovin jsou informace zdrojem, který se používáním nevyčerpává. Současná doba se potom snaží řešit problémy spojené s racionalizací získávání, zpracování a poskytování adekvátních informací. Dimenze tvorby, zpracování a zprostředkování informací jsou těžištěm nového, tzv. informačního sektoru ekonomiky – *informačního průmyslu*¹. Další nakládání se zprostředkovanými daty, fakty a informacemi je potom spojeno především s oblastí vzdělávání, resp. *vzděláváním pro informační společnost*. Daný princip by měl hlavně člověku umožnit poznat tři základní dimenze vzdělávání² – etickou a kulturní; vědeckou a technologickou; ekonomickou a sociální.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem lze charakterizovat současný svět jako dobu převratných technologických a společenských změn, které ovlivňují všechny stránky života člověka i celé společnosti. Vývoj digitálních a informačních technologií určených k vytváření, zpracování, šíření a užívání informací, závažně přispívá k formování nové znalosti společnosti a snad jednou z nejvýznamnějších charakteristik současné doby je *exponenciální nárůst nových informací*, dokonce *nových vědeckých poznatků* v digitální podobě, jejich zpřístupnění komunikačními a informačními technologiemi, často v reálném čase, bez ohledu na místo jejich

¹ Japonec Joneji Masuda sem zahrnuje také výzkum, vývoj, vědu, vzdělávání, umění a etiku – Naisbitt, J.; Aburdenová, P., S. 11-52.

² Učení je skryté bohatství, S. 7.

výskytu. Průnik nových technologií tedy ovlivňuje rychlý přenos digitálních informací do všech sfér lidské společnosti. Zároveň se rozvíjí snahy vedoucí ke **snadné přístupnosti** veškerých informačních zdrojů a odborných informací prostřednictvím internetových prostředků, a to celosvětově. Tento trend prohlubuje problém úlohy a postavení pracovníka odborné knihovny, resp. vědeckého pracovníka, v novém do značné míry změněném systémovém prostředí. Vyvíjí se zde nové příklady modelů vědecké komunikace a vztahů běžného uživatele k odborným informacím.

Je tedy zřejmé, že informační a komunikační technologie jsou významným nástrojem, kterého lze použít k dobrým či špatným účelům. Přitom však je nutno si uvědomit, že tzv. „informační revoluce“ si žádá vážnou diskusi především o schopnostech a možnostech moderního člověka vnímat, utřídit, vyhodnotit a zapracovat do svého intelektuálního či poznatkového fondu nepřeborné, mnohdy i volně dostupné informační bohatství, které nám mnohá komunikační a informační média nabízí. Z tohoto úhlu pohledu se potom jeví jako samozřejmé **úvahy nad budoucností, novým posláním a funkcí knihoven a knihovnicko-informační profese**, snahy o jejich formulaci, v návaznosti na vzrůstající potřebu získat kvalitní odborné informace, z volně dostupných zdrojů.

1. Změny vědecké komunikace – nový model

Komunikace informací je důležitým předpokladem pokroku v oblasti vědy, techniky a výzkumu. Sociální komunikace mezi lidmi probíhala již od pradávna, ovšem počátek vědecké komunikace můžeme datovat teprve od 17. století. V tomto období byla věda v pravém slova smyslu teprve na počátku. Vědců bylo málo a zprávy o svých vědeckých objevech si předávali nejčastěji ústně nebo prostřednictvím korespondence, která měla veřejný charakter.

Charakter vědecké komunikace se v průběhu mnoha let postupně vyvíjí a mění. Již v antice si vědci mezi sebou sdělovali své poznatky ústně formou rozhovoru, přednášek či diskuzí. Od 16. století dochází k rozvoji časopisů, které se staly na dlouhou dobu jedním z prostředků komunikace mezi vědci. Tato komunikace byla velmi zdlouhavá, trvalo až několik týdnů než vědec publikoval výsledek své práce a jiný vědec mohl na tuto práci reagovat. Přesto se časopisecký článek nadlouho stal vrcholem komunikace mezi vědci, nicméně je dnes stále více doplňován a místy i nahrazován novými komunikačními médii.

Minulé a současné století se vyznačuje velkým množstvím informací. Začátek 21. století je ve znamení obrovského rozvoje informačních a komunikačních technologií. Tento rozvoj s sebou přináší kromě klasických způsobů komunikace a zpřístupňování tištěných odborných a vědeckých poznatků také komunikaci elektronickou. Tradiční tištěné časopisy zůstávají i nadále důležitým článkem komunikace, ovšem přidává se také způsob zpřístupňování poznatků prostřednictvím internetu. To vedlo k prudkému nárůstu informací, vznikem nepřeborného množství časopisů, vědeckých publikací a především volně dostupných poznatků v elektronickém virtuálním prostředí. Výrazným problémem nové informační doby je, že jen malá část z publikovaných informací je opravdu nová, přinášející nový poznatek. Často jsou informace pouze přeformulovány do jiných vět, ale podstata zůstává stejná, nepřinášející žádný nový objev³.

Dochází ke specializaci oborů, vzniku velkých vědeckých center a virtuálních podniků, které potřebují zaručeně nové informace v co nejrychlejší čas. Konkurence mezi jednotlivými institucemi je obrovská a jen nové informace umožňují institucím přežít a rozvíjet se v současném tržním prostředí. Vědecké instituce,

³ Rybárová, H., S. 1-8

výzkumné organizace, univerzity, ale také knihovny musejí zaujmout nové místo ve společnosti, často musí přizpůsobit své služby finančním, technickým a jiným podmínkám. Na tyto instituce jsou kladeny vysoké nároky především ohledně zpřístupňování, ukládání a archivování vědeckých poznatků. Pracovníci musejí často procházet různými školeními, aby se dokázali přizpůsobit požadavkům doby a aby dokázali sloučit nové technologie se starými službami.

Komunikace ve společnosti se přesouvá do virtuálního prostředí, které umožňuje prostřednictvím nových komunikačních a webových technologií rychlou výměnu informací za relativně nízkou cenu, bez časového nebo územního omezení. Právě finanční dostupnost nových vědeckých poznatků hraje důležitou roli. Tato potřeba postupně vedla k formování hnutí za otevřený přístup k informacím, který také výrazně ovlivnil vydavatelský průmysl a ovlivnil i vydavatelskou distribuční politiku, především v otázce financování.

Současné složky a aspekty **vědecké komunikace** otevírají především diskusi mezi vědci a následně vedou k prohloubení jejich výzkumů a dalšího rozvoje jednotlivých vědních disciplín a oborů. Publikování ve vědeckých časopisech není jediným způsobem zprostředkování vědeckých poznatků výzkumů. Je jím také osobní korespondence; vyměňování podkladů pro články před publikováním a rozesílání separátů publikovaných prací. Tyto prostředky vědecké komunikace existovaly a existují i v době elektronického vydávání, vedle souběžného čtení tradičních odborných textů a článků z časopisů.

Komunikace informací ve vědě tedy doznala s nástupem nového tisíciletí rozsáhlé změny, které přenesly vědeckou komunikaci do virtuálního elektronického prostoru. To mohlo být umožněno především všeobecnou dostupností počítačových sítí a rozvojem metod elektronického publikování. Neustálý rozvoj internetu *otevřel otázky* typu: Jaké existují nové možnosti komunikace mezi uživateli odborných informací?; Jaké možnosti přístupu má uživatel k odborným informacím v elektronickém prostředí?; Vyskytují se nové způsoby zprostředkování odborných informací?; Jaké jsou možnosti neomezeného využívání volně dostupných zdrojů?; Jaké jsou principy a jak fungují nové postupy elektronického publikování, distribuce a šíření vědeckých poznatků?; Je nutné nastartovat změny v chování komerčních nakladatelů vědeckých informací, směrem k uživateli?; atd.

V současnosti ovšem dochází především ke změnám v oblasti neformální výměny informací mezi vědci. V době digitalizace a elektronického publikování je důležitá forma elektronické výměny odborných textů ve formě *preprintů* a *postprintů*. Elektronická komunikace vědců je podstatným činitelem vývoje celé informační společnosti, a proto musí být i nadále uskutečňována a umožněna. Přes mnohá úskalí a překážky⁴ vědečtí pracovníci nadále pokračují v neformální vědecké komunikaci. Pro nás je tedy podstatnou především otázka, zda se může změnit neformální výměna odborných informací? Zahraniční zkušenosti dokazují, že technicky je to možné a dokladem jsou již existující databáze článku s volným přístupem⁵. V této souvislosti se jeví jako zásadní fakt, že kontrola kvality jednotlivých článků formou akademických recenzí a citovanost se stále řídí tradičními metodami tištěných publikací. Proto je potřebné oddělit problematiku komunikace vědeckých výsledků od kontroly a hodnocení kvality vlastní informace.

Tradiční komerční vydavatelský sektor získává své finanční zdroje prodejem čtenářského předplatného, tj. od koncového uživatele je vyžadována platba za přečtení každého odborného vědeckého textu. Pokračováním naznačeného modelu

⁴ např. smlouvy o autorských právech s vydavateli; vzájemná provázanost na výzkumnou instituci, grant, apod.

⁵ např. z arXiv.org; E-LIS; DLIST; atd.

předávání odborných informací je brzdou pokroku, vědecké diskuse a následného výzkumu. Proto jsou všichni činitelé, kteří se účastní informačního procesu komunikace odborných informací, nuceni hledat způsob, jak otevřít přístup k vědeckým informacím. Vesměs se jedná o odborné informace hrazené z veřejných a sponzorských zdrojů, které jsou v převážné míře po svém publikování uzavřeny uživatelům a jsou vázány na předplatné.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že o nové změny a systémy komunikace se zasloužili především vědci z různých elektronických diskusních skupin. Hlavním cílem jejich snah bylo a je postupné prosazování novodobé, z ekonomického hlediska efektivní, rychlé a bezplatné komunikace vědeckých poznatků z aktuálního výzkumu a vývoje mezi vědci navzájem. Ve vědeckých komunitách se vyvinuly především mnohé alternativní formy komunikace aktuálních informací, např. elektronické archivy vědecké literatury, digitální knihovny, elektronické konference, diskusní skupiny aj. Mezi vyhledávané formy patří zejména digitální knihovny a elektronické archivy tisků. V současné době se přidává i nový fenomén online zpřístupňování informací, jehož hlavním rysem je především bezplatný přístup k informacím, a tím je otevřený přístup.

Kritika formálních komunikačních kanálů, ať již tradičních tištěných nebo elektronických, je založena především na ekonomických nárocích. Přestože se komunikace přesunula do virtuálního prostředí, po ekonomické stránce nedošlo k žádným změnám. Kritika vychází již ze samotné koncepce vědecké komunikace. Výzkum se realizuje ve veřejných výzkumných institucích, které jsou finančně podporovány státem, popřípadě dotacemi z EU či jiných organizací. Výsledky výzkumu se odevzdávají vydavatelům, kteří je poté distribuují za vysoké ceny státním organizacím, vědecko-výzkumným pracovištím či knihovnám. Z čehož jasně vyplývá, že stát platí za koloběh informací ve vědecko-výzkumné oblasti dvakrát, a to jednou při vzniku informací (poznání) a podruhé při jeho koupi.

2. Podpora „Open Access“ – klíčové iniciativy

Internet a informační technologie určují od konce 20. století způsob komunikace. Jako alternativní cesta k tradičnímu modelu publikování se začal ve vyspělých zemích světa prosazovat otevřený přístup k informacím, který zásadním způsobem změnil komunikační zvyklosti vědeckého světa. Myšlenka otevřeného přístupu je dnes již základem mnoha programů a iniciativ, které se na mezinárodním poli objevily zejména v průběhu posledních patnácti let. Aktivní úlohu při jeho prosazování a v hledání alternativ k existujícím formálním publikačním kanálům sehrávají knihovnické organizace a sdružení⁶. V současné době existují významné národní i nadnárodní projekty, které řeší otázky kolem otevřeného přístupu. Mezi základní iniciativy otevřeného přístupu, které teoreticky rozvíjejí a výrazně podporují praktickou realizaci systémů a služeb poskytování odborných a vědeckých informací na základě otevřeného přístupu, se řadí tři dokumenty: *Budapeštská iniciativa otevřeného přístupu*, *Prohlášení s Bethesdy o publikování s otevřeným přístupem* a *Berlínská deklarace o otevřeném přístupu ke znalostem v přírodních a humanitních vědách*. V následujícím textu příspěvku si stručně představíme zmíněné dokumenty a poukážeme na okolnosti jejich vzniku.

Klíčové iniciativy OA

⁶ Planková, J., nestr.

Poprvé byla myšlenka otevřeného přístupu prezentována na pravidelném setkání členů OSI⁷ v Budapešti, v prosinci roku 2001. Hlavním cílem jednání bylo podpořit rozvoj modelu otevřeného přístupu k vědeckým a odborným informacím ze všech vědních oborů prostřednictvím internetu. Účastníci jednání měli aktivní zkušenosti s různými činnostmi v rámci otevřeného přístupu, diskutovali především o možnosti vytvořit jednotnou strategii vzájemné spolupráce, a tím rozšířit prostor pro podporu vědy a výzkumu.

Výsledkem jednání bylo vydání a přijetí **Budapešťské iniciativy otevřeného přístupu**⁸ (BOAI), která vyjadřuje základní principy, strategie a závazky uplatňované při prosazování otevřeného přístupu k informacím. BOAI byla oficiálně přijata a prezentována 14. února 2002, na dalším setkání v Budapešti a jeho účastníci se stali také prvními signatáři BOAI. Dokument definuje dvě základní možné cesty otevřeného přístupu: cestu prostřednictvím auto-archivace v institucionálních či oborových repozitářích a cestu budování archivů a repozitářů, ve kterých budou uloženy časopisy s otevřeným přístupem. Hlavním cílem iniciativy BOAI bylo především získat finanční zdroje na podporu změn v rámci stávajícího ekonomického způsobu financování existujících časopisů a k posílení vzniku nových časopisů.

Ekonomická stránka celého projektu byla postavena na faktu, že všechny náklady na publikování by měly být hrazeny autorem, čili publikující stranou, naopak uživatel by měl mít přístup k poznatkům zcela zdarma. Tato filozofie také předpokládá, že autor nebude požadovat za své příspěvky finanční ohodnocení, taktéž i recenzent bude vykonávat svou činnost zcela zdarma. Iniciativa BOAI řeší také otázku autorského práva a to tak, že autor sám rozhoduje o volném zpřístupnění svého příspěvku a přitom dodržuje principy recenzování. Tím, že sám rozhoduje, zdali bude jeho příspěvek volně dostupný či ne, tak drží ve svých rukou otázku autorského práva.

Další významná iniciativa vznikla na jednodenním semináři o otevřeném přístupu, který se konal 11. dubna 2003, v Marylandu (USA). V rámci setkání na Howard Hughes Medical Institute v Chevy Chase vznikl dokument s názvem **Prohlášení o otevřeném přístupu k publikování z Bethesda**⁹. Účelem semináře a vzniklého dokumentu bylo především podnítit diskuzi o publikování informací s otevřeným přístupem v biomedicínských oborech a přesně vymezit konkrétní kroky pro všechny organizace a instituce v rámci otevřeného přístupu.

Hlavním cílem nového prohlášení bylo stimulovat diskuzi v rámci výzkumných komunit, jak co nejrychleji postupovat při prosazování zásad rychlého a otevřeného přístupu k primární vědecké literatuře. Záměrem bylo stanovit a schválit podstatné, konkrétní kroky pro všechny odpovídající subjekty v rámci otevřeného přístupu. Pro organizace, které pečují a podporují vědecký výzkum; pro vědecké pracovníky, kteří vytvářejí vědecké výsledky; pro vydavatele, kteří ulehčují recenzování a distribuci výsledků výzkumů; a také pro vědce, knihovníky a další subjekty, které jsou závislé na přístupu ke znalostem, s cílem, aby dané subjekty mohly účinně prosazovat rychlý a účinný přechod k otevřenému přístupu v rámci publikování.

Vlastní text prohlášení je pak rozčleněn do *čtyř částí* - *první* sumarizuje výsledky setkání v Chevy Chase; *druhá* poskytuje pracovní definici otevřeného přístupu ve vztahu k publikování; *třetí* část pak formuluje a podrobně popisují možnosti a pracovní náplň tří skupin, kterých se dotýká problematika otevřeného přístupu

⁷ Open Society Institute; Dostupné z WWW: <<http://www.soros.org/>>

⁸ Budapest Open Access Initiative; Dostupné z WWW: <<http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>>

⁹ Bethesda Statement on Open Access Publishing; Dostupné z WWW: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>>

k primárním zdrojům informací (nadační organizace; knihovny, vydavatelství a nakladatelské organizace; vědci, vědecké skupiny a vědecké instituce); v *poslední* části je uveden seznam účastníků.

V evropském kontextu byla jistě nejdůležitější vědecká konference o otevřeném přístupu k poznatkům z oblasti přírodních a humanitních věd, která proběhla ve dnech 20. – 22. října 2003, v Berlíně. Z jednání konference vzešla třetí podstatná iniciativa na podporu otevřeného přístupu, tzv. **Berlínská deklarace o otevřeném přístupu ke znalostem v přírodních a humanitních vědách**¹⁰. Podstatným prvkem iniciativy bylo stanovení *internetu jako významného článku, který změnil praktickou a ekonomickou skutečnost distribuce vědeckých poznatků a kulturního dědictví*. Internet je zde chápán jako zásadní součást změn a zároveň jako prostředek, který nabízí šanci ke vzniku globální a interaktivní reprezentace lidských znalostí, zahrnující kulturní dědictví a zaručující jejich celosvětovou přístupnost. Tvůrci a signatáři iniciativy se shodli na tom, že internet vyvolal mnohé změny, stal se nově vznikajícím funkčním médiem pro distribuci znalostí a významně pozměnil nejen podstatu vědeckého publikování, ale také existující systém zabezpečení jeho kvality.

Deklarace také upozornila na skutečnost, že publikování a rozšiřování vědeckých poznatků je pouze polovinou cesty k jejímu uživateli. Jestliže informace není široce přístupná a jednoduše dostupná, nemá podstatný význam pro konkrétního uživatele. Proto *cílem* deklarace bylo vyslovení podpory otevřeného přístupu k vědeckým poznatkům skrze internet, jako nové možnosti šíření poznatků. Za tímto účelem je nutno realizovat vizi globálního a otevřeného přístupu ke znalostem s tím, že budoucnost webu musí být udržitelná, interaktivní a transparentní. Obsahy a softwarové nástroje proto musí být volně dosažitelné a kompatibilní.

Další iniciativy OA

Tři výše popsané dokumenty definují základní principy fungování otevřeného přístupu, přesně vytyčují a popisují podstatné změny ve způsobech šíření vědeckých informací, ke kterým došlo v průběhu posledních 20. let. Zmíněné iniciativy jsou tedy důležitým jádrem, na které navazují další podobně orientované projekty a dokumenty, kterých byla od roku 2003 vydána celá řada. Z velkého množství vybírám ty příklady, které významně ovlivňují globální zprostředkování odborných a vědeckých informací s využitím otevřeného přístupu:

Prohlášení Wellcome Trust **o podpoře otevřeného a neomezeného přístupu k vědeckým dokumentům**¹¹. Hlavní myšlenkou dokumentu je prosazovat podporu výzkumu, s cílem zlepšení podmínek pro zdraví lidí a zvířat. Výsledky výzkumu mají být uveřejňovány v odborných vědeckých recenzovaných časopisech s otevřeným přístupem, a tím bude zajištěn zdarma online přístup k novým poznatkům ve vědě a výzkumu.

Deklarace o **přístupu k výsledkům výzkumu financovaného z veřejných zdrojů** vzešla z jednání ministrů vědy a techniky, kteří se sešli v lednu 2004 v Paříži a diskutovali o potřebě mezinárodních pravidel pro efektivní otevřený přístup k digitálním vědeckým zdrojům. Mezinárodního jednání se účastnili zástupci vlád 30 zemí organizace OECD¹², Číny, Izraele, Ruska a Jihoafrické republiky. V prohlášení,

¹⁰ Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities; Dostupné z WWW: <<http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>>

¹¹ Position statement in support of open and unrestricted access to published research; Dostupné z WWW: <<http://www.wellcome.ac.uk/About-us/Policy/Spotlight-issues/Open-access/Policy/index.htm>>

¹² Organisation for Economic Co-operation and Development; Dostupné z WWW: <http://www.oecd.org/home/0,2987,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html>

kteří uznává důležitost zpřístupňování vědeckých poznatků prostřednictvím internetu, vyzvala OECD k rozvoji souboru pravidel OECD založených na společně dohodnutých zásadách, které mají vést k usnadnění a elektivnímu zpřístupnění digitálních zdrojů z výzkumu.

Výsledkem dlouhodobých a rozsáhlých konzultací byl dokument s názvem **OECD zásady a pokyny pro přístup k výsledkům výzkumu financovaného z veřejných zdrojů**¹³, který byl přijat a schválen Radou OECD dne 14. prosince 2006. Zásady poskytují pestrou paletu politických doporučení pro vládní politiku jednotlivých zúčastněných zemí a principy financování vědy a výzkumu z veřejných zdrojů. Hlavním cílem dokumentu je charakteristika instrukcí určených na podporu přístupu k digitálním vědeckým a výzkumným informacím a jejich sdílení mezi výzkumnými pracovníky a vědeckými institucemi.

Pro knihovníky a informační pracovníky bylo důležité vytvoření a schválení **vyhlášení IFLA o otevřeném přístupu k vědecké literatuře a dokumentaci výzkumu**¹⁴. V rámci daného dokumentu se IFLA zavázala zajistit co nejširší přístup k informacím pro všechny národy v souladu se zásadami o knihovnách, informačních službách a svobodným přístupem k informacím. V rámci dokumentu se také říká, že rozsáhlý otevřený přístup k vědecké literatuře a dokumentaci je důležitý pro pochopení a poznání světových problémů a odstranění informační nerovnosti ve světě.

V lednu 2007 vytvořila Asociace evropských univerzit¹⁵ „Pracovní skupinu pro otevřený přístup“, jejímž hlavním cílem bylo zviditelnění a zvýšení povědomí o podstatě a významu otevřeného přístupu. Uvedená pracovní skupina vypracovala také **doporučení EUA pracovní skupiny pro otevřený přístup**¹⁶, které bylo přijato 26. března 2008, na univerzitě v Barceloně. Dokument je určen pro vedení univerzit a jeho hlavním cílem je definování zásad pro zpřístupňování vědeckých prací prostřednictvím otevřeného přístupu.

Evropská komise se nechala inspirovat současnými principy otevřeného přístupu a přiklání se k názorům odborníků na otevřený přístup v tom smyslu, že výsledky výzkumu mají být volně dostupné, pokud jsou financovány z peněz daňových poplatníků. Dále se vychází z předpokladu, že otevřený přístup podporuje návratnost vložených investic do výzkumu a vývoje, zvyšuje socioekonomický přínos vložených investic, šetří investice za trojí separované dotování výzkumu, následné recenzní řízení a za konečný nákup časopisů¹⁷.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem zahájila Evropská komise v srpnu 2008 **pilotní projekt otevřeného přístupu k recenzovaným vědeckým článkům z oblasti výzkumu** a to v rámci 7. rámcového programu pro výzkum¹⁸. Tato iniciativa pokrývá přibližně 20% z rozpočtu 7. rámcového programu a po přijetí finanční podpory bude vyžadováno, aby v rozmezí 6 až 12 měsíců byly zveřejněny výsledky ve volném režimu. Projekt se vztahuje na tyto oblasti: energetika, životní prostředí,

¹³ OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding; Dostupné z WWW: <<http://www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf>>

¹⁴ IFLA Statement on Open Access to Scholarly Literature and Research Documentation; Dostupný z WWW: <<http://www.ifla.org/V/cdoc/open-access04.html>>

¹⁵ European University Association; Dostupný z WWW: <<http://www.eua.be/research/open-access/>>

¹⁶ Recommendations from the EUA Working Group on Open Access; Dostupný z WWW: <http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Policy_Positions/Recommendations_Open_Access_adopted_by_the_EUA_Council_on_26th_of_March_2008_final.pdf>

¹⁷ Rygelová, P. (2008), nestr.

¹⁸ Open Access Pilot in FP7; Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/open-access-pilot_en.pdf>

zdraví, informační a komunikační technologie, výzkumné infrastruktury (e-infrastruktura), věda ve společnosti, sociální, ekonomické a humanitní vědy.

Posledním zmíněným dokumentem je **Brisbane deklarace o otevřeném přístupu**¹⁹, která vzešla z konference konané ve dnech 24. - 25. září 2008, v Brisbane. Účastníci konference se zavázali vyřešit důležité otázky, které musí být přijaty jednotlivými zeměmi – tj. každý občan by měl mít právo k volnému otevřenému přístupu k veřejně financovanému výzkumu, k informacím a znalostem z tohoto výzkumu; každá univerzita by měla vytvářet a mít přístup k digitálnímu repozitáři, do kterého bude ukládat své akademické práce; ukládání materiálu by mělo probíhat postupně a v co nejkratší době od vzniku dokumentu, ze strany autora by měl být respektován otevřený přístup.

Podobně orientovaných a vydávaných dokumentů je jistě celá řada, ovšem podstatné je, že se nejedná pouze o formální vydání, ale většina z nich také otevřený přístup k vědeckým dokumentům aktivně podporuje a konkrétně realizuje programy pro rozvoj tohoto přístupu k vědeckým dokumentům. Na tyto iniciativy odkazují významné národní i nadnárodní projekty orientované na budování infrastruktury digitálních repozitářů či zaměřené na publikování s otevřeným přístupem.

Závěr

Komunikace informací a přístupy k odborným informacím prodělaly na počátku nového tisíciletí rozsáhlé změny. Systémy elektronického publikování a některé nové formy předávání informací v prostředí internetu vyvolávají otázky po nových možnostech přístupu vysokoškolských studentů či běžných uživatelů vědeckých knihoven k odborným informacím. Vyvíjí se nové možnosti neomezeného využití volně dostupných zdrojů, úzce související s otázkami otevřeného přístupu k plným textům elektronických materiálů. Neustálým srovnáváním tradičních a nových modelů přístupu k odborným informacím se postupně vytvoří nejen nutné zázemí pro využití kvalitních zdrojů, ale rovněž se otevřou další možnosti v poskytování knihovnicko-informačních služeb. Vědečtí pracovníci a informační pracovníci knihoven sehrávají významnou roli na cestě od kvantity ke kvalitě, resp. od placených k volně dostupným odborným informacím a informačním zdrojům.

Cílem volného publikování není zrušit tradiční prostředky vědecké komunikace, ani ohrozit knihovny či vydavatelský průmysl. Jedná se především o zpřístupňování vědeckých poznatků cestou ekonomicky efektivnější a rychlejší. Možná je načase, abychom se zamysleli nad dosavadním systémem zpřístupňování informací a položili si otázku, zdali jsme s tímto modelem spokojeni. Určitě již každý z nás použil při řešení problému, či hledání odborného výrazu možnosti internetu. Možná jste byli i překvapení, kolik odkazů jste našli při správné formulaci dotazu a kolik potřebných informací jste získali během krátké doby a bez finanční újmy.

Fenomén otevřeného přístupu k odborným a vědeckým informacím je dnes teprve na začátku svého rozvoje. Lze tedy očekávat, že má před sebou ještě dlouhou cestu. Důležitým mezníkem bude dosažení všeobecného souladu mezi všemi zúčastněnými stranami (autory, institucemi, komerčními vydavateli, nadacemi) a vyřešení autorskoprávní problematiky (oblast auto-archivace). Současná společnost je do určité míry ovlivněna masmédií a internetem. Je tedy pouze otázkou času, kdy se ke dvěma výše zmíněným globálním jevům připojí jev nový – otevřený přístup.

¹⁹ Brisbane Declaration on OA; Dostupný z WWW: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/2008/10/brisbane-declaration-on-oa.html>>

Literatura:

1. *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities* [online]. Berlín, 2003 [cit. 2009-04-15]. Dostupný z WWW: <<http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>>.
2. *Bethesda Statement on Open Access Publishing* [online]. Bethesda, 2003 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>>.
3. BRATKOVÁ, Eva. Rozvoj otevřených archivů elektronických tisků a alternativních bibliografických služeb v oboru informační vědy. *Národní knihovna*. 2003, roč. 14, č. 4, s. 254-269.
4. BRATKOVÁ, Eva. Otevřený přístup, digitální knihovny a citační služby. In *Inforum 2006 – 12. konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 23. – 25.5.2006* [online]. Praha : AIP, 2006 [cit. 2009-04-15]. Dostupný z WWW: <http://www.inforum.cz/inforum2006/pdf/Bratkova_Eva.pdf>.
5. *Brisbane Declaration on OA* [online]. Brisbane, 2008 [cit. 2009-04-16]. Dostupný z WWW: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/2008/10/brisbane-declaration-on-oa.html>>
6. *Budapest Open Access Initiative* [online]. Budapest, 2002 [cit. 2009-04-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>>.
7. *IFLA Statement on Open Access to Scholarly Literature and Research Documentation* [online]. Hague, 2003 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.ifla.org/V/cdoc/open-access04.html>>.
8. KOLLÁROVÁ, Mária. Začiatok nového milénia v znamení otvárania informačného priestoru. *ITlib*. 2005, roč. 9, č. 2, s. 4-8.
9. MAKULOVÁ, Soňa. Návrh riešenia problémov při vyhledávání informací v internete alebo Od kvantity ku kvalite. *Knihovna – knihovnická revue*. 2005, roč. 16, č. 1, s. 23-43.
10. NAISBITT, John; ABURDENOVA, Patricia. *Megatrendy 2000 : desať nových smerov na deväťdesiate roky*. Bratislava : Bradlo, 1992. 324 s.
11. *OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding* [online]. Paris, 2007 [cit. 2009-04-16]. Dostupný z WWW: <<http://www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf>>.
12. *Open Access Pilot in FP7* [online]. Brussel, 2008 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/open-access-pilot_en.pdf>.
13. PLANKOVÁ, Jindra. Obecné souvislosti Open Access – zamyšlení nad aktuálním problémem. *Ikaros* [online]. 2007, roč. 11, č. 10 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/4340>>. URN-NBN:cz-ik4340. ISSN 1212-5075.
14. PLANKOVÁ, Jindra. Klíčové iniciativy Open Access – „3B“. *Ikaros* [online]. 2007, roč. 11, č. 12 [cit. 2009-04-16]. Dostupný z WWW: <<http://www.ikaros.cz/node/4442>>. URN-NBN:cz-ik4442. ISSN 1212-5075.
15. *Position statement in support of open access to published research* [online]. London, 2008 [cit. 2009-04-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.wellcome.ac.uk/About-us/Policy/Spotlight-issues/Open-access/Policy/index.htm>>.
16. *Recommendations from the EUA Working Group on Open Access* [online]. Barcelona, 2008 [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Policy_Positions/Recommendations_Open_Access_adopted_by_the_EUA_Council_on_26th_of_March_2008_final.pdf>.
17. RYBÁROVÁ, Helena. *Fenomén „open access“ a jeho vliv na zpřístupňování informací v oboru LIS* : diplomová práce. Opava : Slezská univerzita, Ústav informatiky, 2009. 99 s.
18. RYGELOVÁ, Pavla. *Budování repozitářů: příspěvek univerzitní knihovny pro uchovávání a šíření výsledků výzkumu a vývoje* [online]. Plzeň, 2008 [cit. 2009-04-08]. Dostupný z WWW: <http://dspace.vsb.cz/bitstream/10084/68557/1/BA08_rygelova_1.pdf>.
19. RYGELOVÁ, Pavla. *Otevřený přístup – Blog o otevřeném přístupu, digitálních repozitářích, principech vědecké komunikace a šíření vědeckých poznatků* [online]. 2009- [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://otevrenypristup.blogspot.com/>>.
20. SUBER, Peter. *Open Access Overview : Focusing on open access to peer-reviewed research articles and their preprints*. [online]. Richmond (USA) : Earlham College, 2004-2006. Last revised June 19, 2007. [cit. 2009-04-17]. Dostupný z WWW: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>>.
21. *Učení je skryté bohatství : zpráva mezinárodní komise UNESCO „Vzdělávání pro 21. století“*. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1997. 125 s.